

Landskap: *Småland* Upptecknare: *Ernst Sandgren, Ålem*
 Härad: *Åtvids* Berättare: *Oscar Nyman, Ålem m. fl. 70 sid. 5.*
 Socken: *Ålem* Berättarens yrke: *f. d. lantarb.*
 Uppteckningsår: *1964* Född år *1891* i *Ålem*

Thor och Otav som drägare, ok och oktilverknining.

s. 1-7.

(teckn. s. 6-7.)

LMF 125

KOR OCH OXAR SOM DRAGARE, OK OCH OKTILLVERKNING

Denna frågelista är utarbetad av Institut für deutsche Volkskunde i Berlin, som anhållit att få den utsänd i olika länder, bl a i Sverige. Vi vore tacksamma om Ni i görligaste mån ville besvara den och på så sätt understödja det för folklivsforskningen så viktiga internationella samarbetet. Frågelistan är av oss endast översatt till svenska, ej omarbetad med hänsyn till svenska förhållanden. Kan Ni ej besvara den så redogör för orsaken härtill.

1. Vilka dragdjur användes allmännast i Er trakt a) före 1900 b) c:a 1900, c) c:a 1950 d) 1962?
 2. Vilka koraser användes som dragdjur? a) Av vilka orsaker? b) Var de speciella mjölkköra av samma ras?
 3. För vilka arbeten (allt efter årstider) användes än i dag nötkreatur (kor eller oxar?) som dragare?
 4. Om kor eller oxar numera ej användes som dragdjur för vilka arbeten användes de a) före 1900 b) omkring 1900 c) omkring 1950?
 5. Om kor eller oxar inte längre användes som dragdjur vilka var då orsakerna till att man upphörde härmed (t ex djurskyddsbestämmelser, anskaffning av traktorer, förändringar inom boskapsskötseln eller jordbruket)? Sedan när användes ej längre hornboskap som dragdjur? Var det korna eller oxarna man först slutade att använda som dragare? Orsakerna till ordningsföljden?
 6. Hur mycket jord (angives i hektar) ägde de som använde dragkor? Var de uteslutande jordbrukare?
 7. Besvara föregående fråga även vad beträffar dragoxarna.
 8. Hur stora var de jordbruk där man blott använde hästar som dragare?
-

9. Vad kallades de bönder som till dragare endast använde a) kor b) oxar c) hästar?
10. Förekom stridigheter eller gnabb mellan "hästbönder" och "kobönder" i Er trakt? Såg hästbönderna ner på kobönderna? Beskriv noga hur motsättningen yttrade sig. Känner Ni till gamla berättelser, sägner eller skämt om kobönder? Känner Ni till sådana om motsättningar mellan hästbönder och kobönder? Besvara ovanstående frågor även med hänsyn till förhållandet mellan "oxbönder" och "hästbönder".
11. Leddes dragoxarna eller dragkorna under arbetet? a) Av vem? b) Vid vilket arbete? c) Varför? Styrdes de med tömmar eller rep? Var fästes dessa (t ex vid betslet eller hornspetsen)? Drev man på djuren med piska eller med en spetsig käpp?
12. Hur många timmar arbetade dragkorna vid a) plöjning b) harvning c) dragning av radsånings- eller skördemaskin d) dragning av höst- eller annan arbetsvagn? e) När och hur ofta fick de vila? f) Lät man djuren avlösa varandra? g) Till vilken ålder var dragkorna i allmänhet arbetsdugliga? h) Besvara ovanstående frågor även med hänsyn till dragoxarna.
13. Känner Ni till ordspråk, talesätt eller skämthistorier som på ett eller annat sätt anknyter till dragoxens eller dragkons arbetsprestationer?
14. Användes oxar resp. kor för uteslutande tungt eller lätt dragarbete? Spände man dem också för a) brudvagnen b) likvagnen c) reste man till marknader efter dem? Spelade de någon roll vid a) årsfesterna b) vid livets högtider c) vid helgondagar d) vid kyrkliga fester? Förekom i Er trakt omridning med hästar? Vid vilka tillfällen? Besvara dessa frågor även med avseende på nutida förhållanden.
15. Känner Ni till fall då nötkreatur spänts samman med hästar? Vad för slags arbete gällde det då? Vid vilken sida (från anspännarens håll sett) ställdes hästen? Var det alltid samma sida?
16. Vem skötte dragoxarna och dragkorna? a) Var det någon bland tjänstefolket som var speciellt ansvarig för dessa? b) Hade han någon särskild benämning? c) Vari bestod hans arbete? d) Intog han någon särställning bland tjänarna? e) Erhöll dragoxarna eller dragkorna speciell omvårdnad? f) Vari bestod denna? g) Vem skötte mjölkorna? h) Var utfordringen olika för dragkor och mjölkkor? Vari bestod i så fall skillnaden?

17. Var vistades dragkorna och dragoxarna då de ej var i arbete?
18. Skildra utförligt hur det gick till att vänja kor resp. oxar vid dragarbete. Hur gamla skulle de vara? Använde man de vanliga arbetsoken vid tämjningen? Hur lång tid tog tämjningen? Har läsningar eller besvärjelse förekommit då djuret varit alltför motsträvt? Vilka? Finns det ordspråk eller skämthistorier som hänför sig till tämjningen? Hur avgjordes om ett djur var lämpat för dragarbete eller ej? Vem avgjorde detta? Skulle tämjningen påbörjas någon särskild kalenderdag?
19. Kastrerades tjurkalven som bestämts till dragare av veterinären eller av någon läkekunnig lekman? Vilka redskap använde den läkekunnige? Använde han läsningar och besvärjelser? Skriv i så fall ned ordalydelsen. Nämn om möjligt den dialektala benämningen på de olika arbetsmomenten och på redskapen. Hur gammalt skulle djuret vara då det kastrerades? När på året utfördes kastreringen?
20. Vem brukade skära och beslå klövarna? Skildra utförligt hur detta gick till. Nämn också vilka klövsjukdomar som förekom och hur de behandlades, (se frågorna under punkt 29-30). Vilken tid på året brukade skärning och skoning äga rum?
21. Vem rättade hornen när de satt för tätt eller för glest? Vilka redskap användes och hur tillgick rättningen? Hur lång tid tog det innan felet var avhjälpt? Hur gammalt skulle djuret vara? Förekom läsningar eller besvärjelser medan justeringen pågick? Vid vilken tid på året brukade rättningen ske? Varför ansåg bönderna att det var nödvändigt att rätta hornen?
22. Vilka typer av dragok (se bifogade teckningar) användes i Er trakt? Vilka var avsedda a) speciellt för kor b) speciellt för oxar? Vad kallades oket och dess olika delar på traktens dialekt (använd siffrorna och bokstavsbe-teckningen på teckningarna)? Vilket material (t. ex. träslag) användes till oket och dess olika delar? Skiljer sig de ok som användes i Er trakt från de här avbildade? Vari består skillnaden? Bifoga om möjligt foto eller teckning med angivande av mått.
23. Hade man särskilda ok a) för plogen, b) för vagnen? Orsaken härtill? Vari bestod skillnaden? Gör en ritning som visar hur de skiljde sig från varandra. Hade de olika oken också olika benämningar?

24. Vilka fördelar och vilka nackdelar hade enligt böndernas mening de ok som brukades i Er hemtrakt?
25. Var de i Er trakt brukliga oxoken dekorerade (målning, snidning, karvsnitt, glödrkning etc.)? Vilken utsmyckning var vanligast? Bifoga om möjligt en teckning eller ett foto av ett dekorerat ok. Använde man de utsmyckade oken till vardags eller bara vid högtidliga tillfällen?
26. Vårdade man oken? Sågs de ofta över? Av vem? På vad sätt?
27. Spelade de i Er trakt använda oken någon roll a) vid bestämda fester b) på någon särskild kalenderdag c) i samband med helgondyrkan? Känner Ni till orts- och familjevapen i vilka något av de avbildade oken förekommer? Vet Ni några sägner, skämthistorier, visor eller ordspråk i vilka ok omnämnes? Skriv i så fall ned dem.
28. Hur fästes oket vid dragstången? Använde man härtill a) en järn- eller trä-sprint b) hängde man stången i en läder- eller järnring c) förband man stång och ok med rep eller läderremmar?
29. Skildra utförligt hur det gick till att spänna för en dragoxe eller dragko (rita gärna). Vilka försiktighetsmått iaktogs och vilka medel användes för att skydda dragdjuret från tryckskador och skavsår? Föreskrevs sådana åtgärder av veterinären eller av någon läkekunnig lekman? Förekom signier och besvärjelser för att förhindra tryckskador och skavsår.
30. Var det veterinären eller någon läkekunnig lekman som behandlade djuret om det skadade sig under arbetet? Vilka medel användes? Använde man läsningar och besvärjelseformler för att påskynda läkningen? Skriv i så fall ned dem. Vad kallades de olika åkommorna som djuren ådrog sig på grund av dragarbetet? Vilka var vanligast?
31. Vem tillverkade de i trakten vanliga oken? a) Byhantverkare (t ex vagnmakare, sadelmakare, smed)? b) Fanns det någon hantverkare som uteslutande tillverkade oxok? Vilken var hans officiella yrkesbeteckning? c) Fanns det hantverkare (vilka?) som ibland (när?) gick från by till by för att reparera eller tillverka ok? d) Tillverkade bönderna själva sina dragok? e) På vad sätt skilde sig de hantverksmässigt framställda oken från de hemmagjorda? f) Vem reparerade oken?

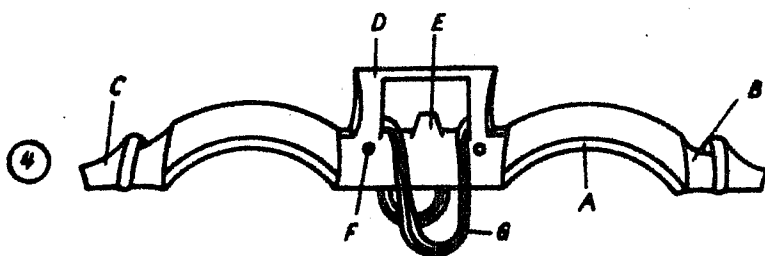
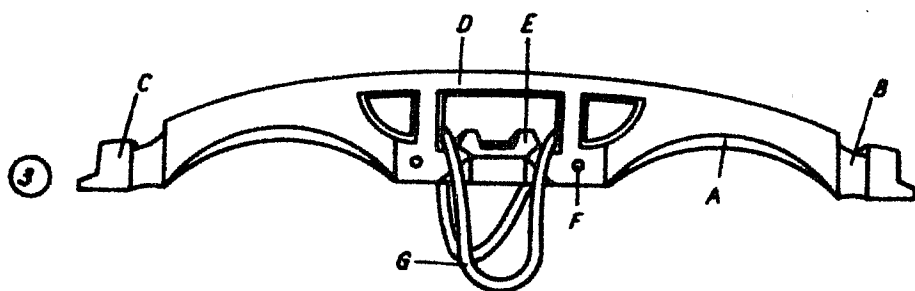
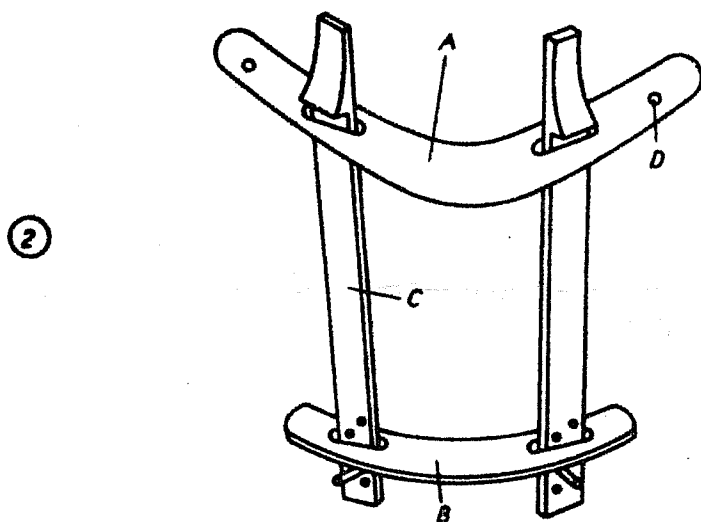
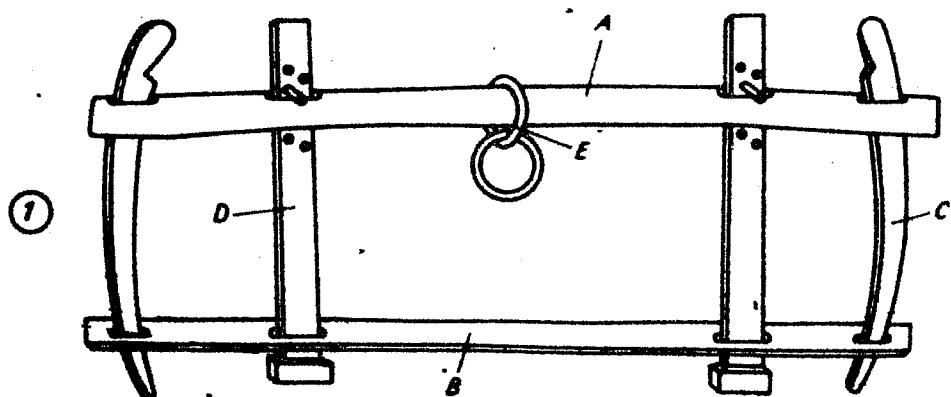
32. Förekom fabriksmässig tillverkning av oxok? (Nämn en sådan firma).
Var kunde man köpa eller beställa dem (t ex på kreatursmarknader)?
Fanns det någon skillnad mellan fabrikernas och hantverkarnas ok? Vari
bestod denna? Hur stor var prisskillnaden? Såldes oxok av kringresande
försäljare?
33. Hade hantverkarna ok på lager eller tillverkade de dem endast på beställ-
ning? Hur stort var försäljningsområdet?
34. Fanns det förlagor, mönsterböcker el. dyl. efter vilka man själv kunde
tillverka oken eller åtminstone dekorera dem? Dekorerade bönderna
också de ok de själva tillverkade? Skiljde sig denna utsmyckning från
hantverkarnas? På vad sätt?
35. Alla slags foto och teckningar av anspända dragdjur i arbete mottages
tacksamt.
36. Vilken sagesman har lämnat upplysningarna?
Namn, förnamn, född när och var? Yrke, titel. Bosatt på orten sedan när?
Ortens invånare antal?

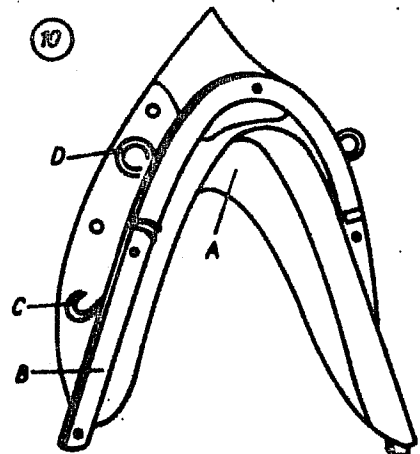
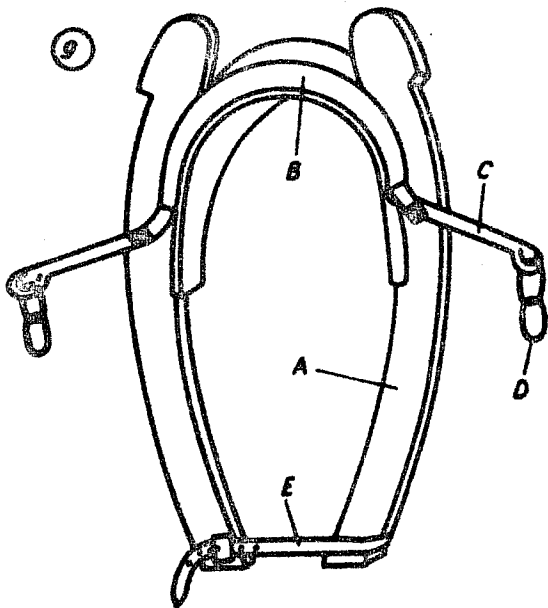
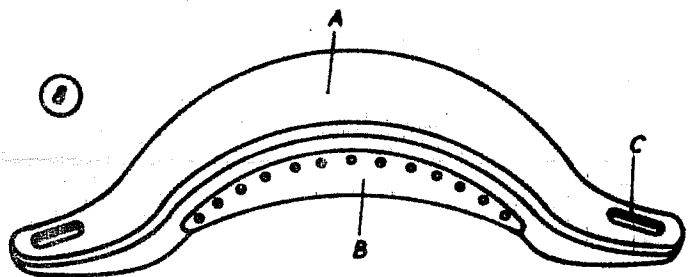
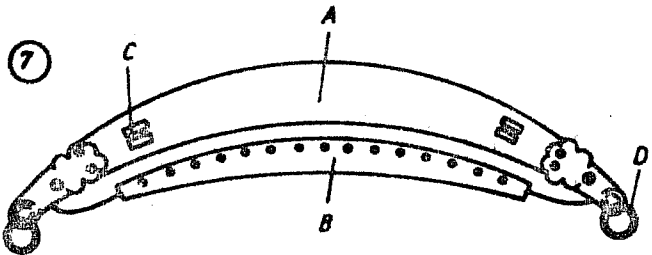
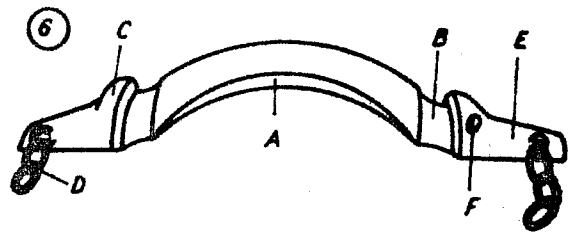
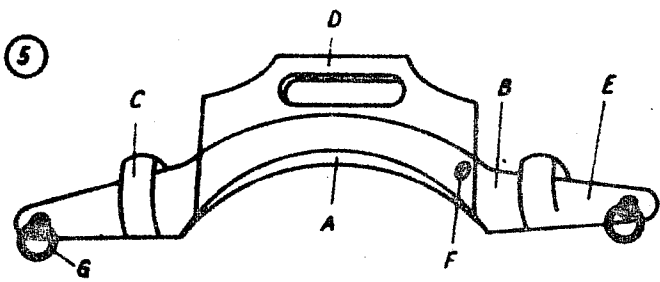
Upptecknat av: _____

Månad: _____

År: _____

September 1964

M. 16438:1

Landskap: Småland Berättare: Oscar Nyman
 Härad: Stranda Berättarens yrke: f.d. lantarb.
 Socken: Ålem Berättarens adress: Ålem
 Uppteckningsår: 1964 Född år 1891 i Ålem
 Upptecknare: Ernst Sandgren, Ålem

Svar på frågelistan om kor och oxar som dragare etc.

Före 1900 begagnade bönderna i stor utsträckning oxar som dragare. Sålunda fanns på Ristomta gård i denna socken vanligen 7-8 par oxar och på Stråmsrums gods 15 par.

Här i Solberga by hade alla de tre bönderna oxar. På smärre jordbruk såsom torp och avsöndringar användes därjämte kor som dragare. Sålunda körde Karl lantbrukaren, Karl Lindahl i Ristomta med kor ännu 1914. Omkring 1950 hade oxarna i stor utsträckning utbytts mot hästar, och varje gård i denna by Solberga hade minst två hästar. Dessa i sin tur hade 1962 ersatts med traktorer. Sålunda finns här nu i denna by endast en häst på tre bönder men fem traktorer.

När kor användes som dragdjur var de av blandras. De nyttjades på samma sätt som oxarna i jordbrukets tjänst vid harvning och plogning etc. Dock ej vid skogskörslor. Orsaken till att oxar och kor upphörde som dragare var givetvis inga djurskyddsbestämmelser utan de tekniska framstegen på jordbrukets område. Man kan gott säga att efter 1915 ingen hornboskap längre nyttjades som dragare. Man upphörde först med korna sedan med oxarna. Det var som sagt endast på småbruk, omkring 4 tunnland eller två hektar, som man använde kor som dragare. Där man blott använde hästar som dragare, fick ju jordbruken vara hus stora som helst, då man ännu inte kände till traktorer.

Man hade ingen särskild benämning på de jordbrukare som använde kor, oxar eller hästar. Följaktligen kunde det inte förekomma några stridigheter eller motsättningar dem emellan. Men det är klart att "ko-bönderna" tillhörde en lägre socialgrupp än "hästbönderna".

Under arbetet styrdes hornboskapen med tömmar av rep, vilka voro fästa vid hornen. Man drev på djuren med piska eller sly, men mest genom tilltal.

Arbetet i jorden pågick hela dagen så länge dagsljuset varade med undantag för måltiderna. När radsånings- eller skördemaskinerna kom till användes inte längre hornboskap som dragare. Det var mest vid plöjning och harvning och hemkörning av ved och andra smärre körslor. Såväl kor som oxar ansågs arbetsdugliga intill 10 a tolv år.

Några ordspråk, talesätt eller skämthistorier beträffande oxar och kor känner talesmannen ej till förutom uttrycket "lat som en oxe". och "dum som en ko".

Förr i tiden, långt före 1900, kunde det hända att hornboskapen spändes för likvagnen eller kyrkoskjutsen och framför allt när man reste till marknaden i Munsterås eller Röckneby. För övrigt spelade de ingen roll vid årets fester och högtider. Inteheller känner man till "omridning med hästar".

I enstaka fall förekom att nötkreatur spändes samman med hästar. Lantbrukaren Frans Petersson ib Tålebo i denna socken körde virke till Munsterås med tjur och häst. Hästen var då anspänd på den vänstra sidan om tjuren.

Ingen särskild hade omvårdnaden och skötseln av dragpxarna eller dragkorna. Vanligen ombesörjdes detta av ägaren själv eller av hans dräng eller piga, om han hade en sådan. Den speciella omvårdnad som dessa dragdjur fick i motsats till mjölk-korna bestod i kraftfoder. Men småbrukarna hade ju i allmänhet bara en eller två kor, vilka voro dragare. Då djuren ej voro i arbete var de bundna i ladugården eller om somrarna ute på bete.

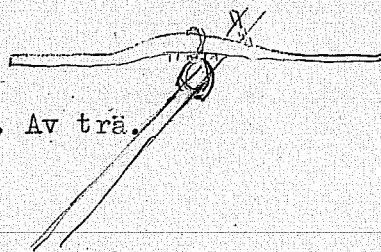
Kon eller stuten måste va minst ett år gammal för att vänjas vid dragarbete. Djuret spänndes då vanligen samman med en äldre erfaren dragare och styredes med tömmar. Det skedde med lock och pock och skedde vanligen på vintern, då djuret spänndes framför en kälke. Det kunde va ett att sant folknöje att se den dans som uppstod. Det hände att den otämjde oxen eller kon rände mot ~~färr~~ första bästa gärdesgård och körde in horne i stängslet. Den tame oxen stod still och blängde. Att så köra horn i gärdesgård kallade man "vända syn". Efter en tid kunde man lägga ok på den nytamde. H sbonden eller ägaren avgjorde om ett djur var lämpligt att tämja eller ej.

Kastrering eller gällning, som det också hette, utfördes av bonden själv. Det skedde med en vanlig rak-kniv, varefter man baddade med lysol. L^Asningar eller besvärjelser är okända här. Djuret skulle vara minst en månad gammalt innan kastreringen skedde. Men det kunde också ske vid ett halvt års ålder. Den utfördes inte vid någon särskild årstid utan efter djurets ålder.

Klöverarna skars av bonden själv. Det skedde med stämjärn och hammare. Men på vintern gällde det att sko oxarna. Det måste smeden i orten göra. Därvid hisades oxen upp i rep och remmar, så att alla fyra benen svävade fritt. Och sedan tillgick skoningen som vanligt. Det var nödvändigt vid isigt väglag att ha oxarna skodda. Skorna togs sedan av frammeot våren.

Angående rättning av snedställa horn har sagesmannen ingen vetskap. Vanligen förekom inte sådant.

Inte något av de dragok, som finns avritade på frågelistan förekom på denna ort. Se i stället medföljande teckning. Men för en enbetsoxe var dragoket liknande nr 9 i teckningen. Oket gjordes av särskilt utvald björk och skoddes med järnplåtar för att bättre hålla. Såsom utmärkande för orten var det s. k. "oxaböxan" (se bilden) som bestod av remmar som slöt om bakdelen på djuret och fyllde en uppgift när man skulle backa eller vid utförsbacke. Man hade inga särskilda ok för plogen eller för vagnen. Inte heller var oken dekorerade eller snidade. Bonden vårdade oken väl och såg ofta över dem. Oket fästes vid dragstängen eller drätten medels en järnring.

I drättens övre ända en sprint. Av trä.

När man använde kor och oxar som dragdjur fanns inga vetrinärer, eller om sådan fanns är det inte känt att man anlidade honom. Fick djuret skavsår smorde man på lysol, tjära eller sublimat. Några besvär elseformer använde man ej för att påskynda läkningen. Men på somrarna fick oxarna ofta "stynget" och då skenade de och ingen kunde hålla dem.

De på orten vanliga oken tillverkades av byhantverkaren, bysnickaren. En skicklig sådan var här "Jonsson på Kullen". Ofta tillverkade bönderna själva sina dragok i gårdens snickarebod och själva reparerade de dem. Någon fabriksmässig tillverkning av ok förekom inte. Oken om de beställdes tillverkades på beställning. Några mönsterböcker eller förlagor är inte kända.

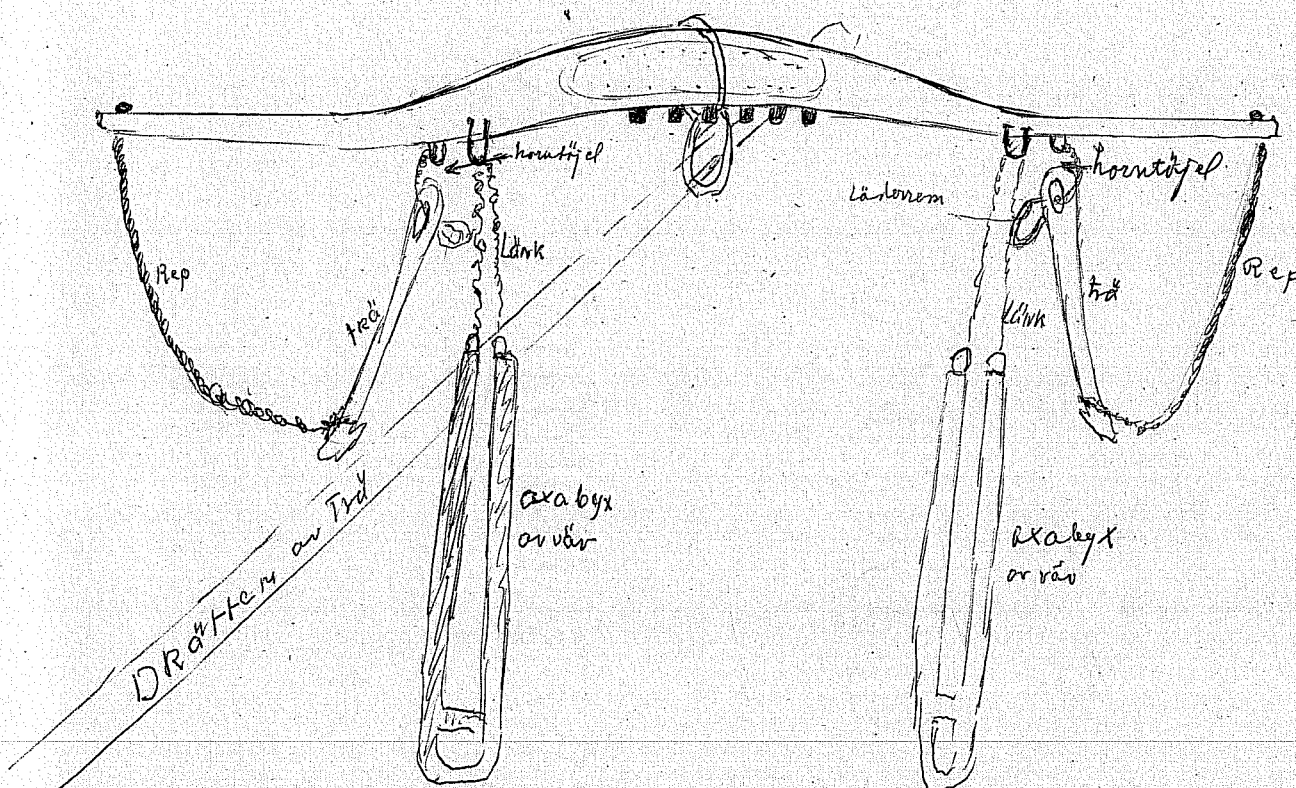
Uppgifter ha lömnats av f. lantarb Oscar Nyman från Ålem född 1891 och David Nilsson, bonde i Ålem född 1904. Båda bosatta på orten sedan långa tider.

Ålem den 7 oktober 1964

ACC. N° R. M. 16438:6.

**FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND**

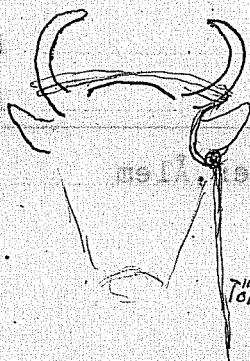
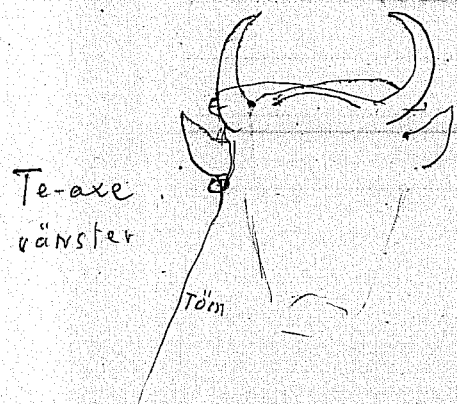
1.56 cm.

ACC. N:R

M. 16438:7

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Tömmen virades ett par varv kring hornen och löpte sedan i en rännsnara(en järnring) om det högra örat på frånoxen och om det vänstra på teoxen. Tömmen utgjordes av ett långt rep.